

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

Терещенко Оксани Вікторівни

«Соціальна міграція як предмет філософського дослідження»

представлену на здобуття ступеня доктора філософії

в галузі знань 03 – Гуманітарні науки

за спеціальністю 033 – Філософія

Актуальність дослідження соціокультурних вимірів міграції сьогодні пов'язана з тим, що міграційні процеси в умовах глобалізації є потужним викликом розвитку окремих країн та міжнародної системи в цілому. Тема роботи є вельми актуальною і в екзистенціальних вимірах – якщо визначити «міграцію як переміщення людей задля усвідомленого задоволення своїх економічних і культурних потреб і зміни способу життя, то це не просто географічне пересування, а трансцендування в новий соціокультурний простір». Дані процеси мають не лише позитивні, а й негативні наслідки – тероризм, економічну, соціальну та політичну нестабільність.

Важливою особливістю сучасної міграції є те, що вона проявляється в якості сутнісної складової глобалізаційних процесів. Міграції – як заплановані й системні, так і неконтрольовані й нелегальні – стають невід'ємною частиною існування глобалізованого світу, будучи яскравим прикладом стирання кордонів і демонструючи поглиблення взаємозалежності різних факторів і регіонів у соціально-економічній, політичній, духовно-культурній сферах. Осмислення міграційних процесів – різновекторного руху у соціокультурному просторі особистостей і спільнот, який має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини – є особливо важливим для України під час війни з Росією, що спричинила появу чисельних внутрішніх переселенців, а також міграцію мільйонів жінок і дітей за межі України.

Тому дуже актуальним видається дослідження соціокультурних контекстів процесів міграції у греко-українських відносинах. Дисертантка вірно зазначає, що «Афінам вдалося здійснити вдалу взаємодію владних структур та

неурядових організацій заради прийому та адаптації українських біженців: їхнього поселення, життєзабезпечення, соціалізації, адаптації, культурної інтеграції у грецьке суспільство» і вважає, що ключовими причинами цих процесів можуть бути названі спільні релігійні корені, а в деяких випадках – ментальна спорідненість мігрантів та місцевого населення, оскільки частина українських біженців з півдня і сходу України має грецьке коріння у своїй родословній.

В роботі добре показано, що Україна як демократичне суспільство і в ситуації миру, і під час війни має сприяти самореалізації особистості, в тому числі й на рівні міграційної політики, в якій інтереси і цінності особистості резонують з інтересами і цінностями країни. Сучасний досвід переконливо довів, що відкриті й демократичні соціальні системи, що не обмежують трудову і академічну мобільність населення, є більш успішними та ефективними.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає в наступному:

Доведено, що для осмислення адаптації емігранта до соціокультурного середовища нової країни доцільно використовувати концепт «лімінальність», який означає перехідні стани між етапами розвитку людини або спільноти. Лімінальність – це закономірний процес як особистісного, так і соціального життя. У міграції стан лімінальності загострюється, характеризуючись екзистенціальними кризами.

Авторкою показано, що лімінальність мігранта існує в індивідуальній, груповій та суспільній формах, має темпоральні виміри моменту, періоду, життя та епохи. Лімінальність може бути деструктивною або конструктивною (ресурсною) у залежності від волі, цілепокладання, саморефлексії, комунікативних навичок особистості, її соціокультурної відкритості та моральних принципів. У разі деструктивного розвитку лімінальності емігрант стає маргіналом, у випадку конструктивної (ресурсної) лімінальності емігрант проходить стадії білінгвізму, адаптації, інтеграції, акультурації при збереженні первинної ідентичності.

Дисертантка виявила, що в процесі адаптації будь-якого мігранта можна виділити долімінальний, лімінальний та постлімінальний періоди, які одночасно можна назвати і станами. В долімінальному стані людина перебуває, готуючись трансформувати життя, пізнати нове, знайти кращі умови існування та самореалізації, з іншого боку, життя у Батьківщині з різних причин може ставати об'єктивно нестерпним. Це виштовхує суб'єкта у лімінальний стан, стан нестабільності та дезорієнтації, в якому відбувається обмірковування, переоцінка попереднього життєвого досвіду. Лімінальний стан переходить в постлімінальний, коли людина усвідомила минулий досвід та ефективно вибудовує новий спосіб життя.

Дослідницею доведено, що кількісні і якісні характеристики лімінальності мігрантів та їх спільнот корелюють з відповідними характеристиками їх міграційної мобільності. Чим більшою є міграційна мобільність, що виражається у толерантності, мовній й світоглядній відкритості, тим конструктивнішим стає процес лімінальності і адаптація мігрантів до нової країни проживання.

Теоретично обґрунтовано та показано формування подвійної ідентичності мігранта, яка означає поєднання в одній особистості ідентичності Батьківщини і нової країни проживання. В методологічних координатах метаантропології показано, що подвійна ідентичність демонструє певну еволюцію у буденному, граничному й метаграничному вимірах буття людини й суспільства, розвиваючись від окремої самоідентифікації до набуття подвійної ідентичності.

В контексті метаантропології й соціальної метаантропології авторка виявила, що «подвійна ідентичність мігранта буденного буття розвивається наступним чином: при житті у спокійному соціумі такого ж буденного буття, ідентичність країни походження може потроху згасати вже у другій генерації, поступаючись ідентичності нової країни». Дисертантка вірно зазначає, що у кризовому соціумі, де є жорстка необхідність боротися за місце «під сонцем», мігрант може втрачати первинну ідентичність доволі швидко. Переконливо звучить положення, що «і в таких обставинах процес втрати ідентичності буде

уповільнюватися за умови, що мігрант живе у доволі активній соціальній групі носіїв первинної ідентичності».

Показано, що «мігрант граничного буття під впливом волі до влади й волі до пізнання й творчості здатний зберігати первинну ідентичність в різноманітних умовах як спокійного, буденного, так і кризового суспільства. Це відбувається в силу більшої автономності й світоглядної стійкості такої людини». Погоджуюсь, що при цьому «він може ставати як маргіналом, так і лідером емігрантської спільноти».

Виходячи з того, що «метаграничне буття конституюється волею до толерантності, співтворчості й любові і в ньому розв'язується суперечність стихійного родового альтруїзму буденності й свідомого егоїзму граничного буття», дисертантка робить важливий висновок, який сприяє усвідомленню конструктивності буття мігранта: «сама людина метаграничного буття здатна бути найбільш конструктивною в якості мігранта – адже вона здатна зберігати й розвивати ідентичність своєї Батьківщини й бути по-справжньому відкритою іншим ідентичностям».

Авторка коректно проаналізувала конкретні соціальні практики, «в яких відбуваються процеси інтеграції, акультурації, адаптації мігрантів у Греції, переважно – на прикладі українських біженців». Дослідницею розкрито велику роль мови, феноменів білінгвізму, культурного діалогу, літературного перекладу в процесі формування соціокультурної подвійної ідентичності українських мігрантів у Греції, розгортання в їхньому бутті постлімінального періоду інтеграції.

Вважаю, що в дисертаційній роботі поставлені завдання виконані, здобувач достатньо оволодів сучасними методологічними стратегіями для того щоб зробити науково обґрунтовані висновки.

Дисертаційна робота Терещенко Оксани Вікторівни є завершеною науковою працею, є результатом самостійних досліджень здобувача і не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату або

запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 285 найменувань та додатків. Загальний обсяг дисертації 236 сторінок.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, ступінь розробленості проблеми, формулюються мета і завдання дисертаційного дослідження, визначаються його методологічні основи; наводяться авторські здобутки, які виносяться на захист, визначається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У першому розділі «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ» аналізуються міждисциплінарний ракурс аналізу міграційних процесів, методологія дослідження соціокультурних вимірів міграції, ретроспекція теоретичних засад дослідження греко-українських зв'язків.

У другому розділі «СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ПРОЦЕСІВ МІГРАЦІЇ» досліджуються такі соціокультурні виміри адаптації мігранта як інтеграція й акультурація, лімінальність як базовий соціокультурний феномен процесів міграції, феномен подвійної ідентичності мігранта.

У третьому розділі «СУЧАСНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ПРОЦЕСІВ МІГРАЦІЇ У ГРЕКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ» визначені особливості міграції українців у Греції на тлі викликів сьогодення, взаємодія державних структур і громадянського суспільства Греції та України у процесах міграції, провідні соціокультурні форми адаптації українських мігрантів у Греції.

Наукові результати дисертації висвітлені у 24 наукових публікаціях здобувача, серед яких: 3 – наукові праці, в яких представлені основні наукові результати (зокрема 1 – категорії Scopus); 8 – наукових праць, які додатково відображають результати дисертації. Також результати дисертації були апробовані на 13 наукових фахових конференціях. Основні положення та

результати дисертаційної роботи отримані автором особисто, Особистий внесок здобувача до всіх публікацій, опублікованих у співавторстві, наведений у вступі дисертації. Наукові результати, розгорнуті в дисертаційній роботі, доволі повно висвітлені у наукових публікаціях здобувача.

Разом із тим, в даному дослідженні є положення, які викликають бажання вступити в дискусію, актуалізують **зауваження і побажання до дисертаційної роботи.**

1. Дисертантка переконливо доводить, що «для осмислення адаптації емігранта до соціокультурного середовища нової країни доцільно використовувати концепт «лімінальність», який означає перехідні стани між етапами розвитку людини або спільноти». І додає, що «лімінальність – це закономірний процес як особистісного, так і соціального життя; у міграції стан лімінальності загострюється, характеризуючись екзистенціальними кризами». Враховуючи, що авторка використовує й метаантропологічну методологію, закономірним стає запитання: в чому відмінність концепту «лімінальність» від концепту метаантропології «граничне буття людини» і, відповідно, тих реалій, які вони виражають?

Це питання викликає ще одне, більш глибоке й масштабне: чи є кореляція виділених дисертанткою долімінального, лімінального та постлімінального періодів адаптації мігранта з метаантропологічною тріадою – буденним, граничним і метаграничним буттям людини?

2. В своєму дослідженні авторка торкається феномену міграційної мобільності, що осмислюється «як здатність особистості, сім'ї, соціальної групи чи цілої країни відповідати на виклики часу через зміну середовища й оновлення способу життя» (с. 27). Чи можемо ми сказати, що в сучасному кризовому світі міграційна мобільність стає все більше вимушеною й драматичною? Чи це тенденція, яка стосується здебільшого України й українців? І ще одне важливе питання: чи можна погодитися, що вимушена міграційна мобільність громадян певної країни негативно впливає на її суб'єктність, тоді як вільна міграційна мобільність підсилює суб'єктність?

3. Дослідниця доводить велику роль, яка у соціокультурній взаємодії українців та греків належить мистецтву, зокрема – мистецтву художньої літератури та літературного перекладу. Не можу не погодитись, що завдяки професійному літературному перекладу, який передає систему образів художніх творів, відбувається взаємозбагачення та взаємопроникнення культур. Авторка вірно зазначає, що «міграція у даному ракурсі постає як мистецьке, культурне, інтелектуальне явище, а процес перекладу – як акт творчості перекладача в екзистенції подвійної ідентичності, що актуалізує історико-культурний діалог народів» (с. 29).

Хотілося б побажати в подальших наукових розвідках використати концепт «філософське мистецтво», який дозволяє усвідомити мистецтво в його вищих проявах в культурі, коли воно ставить світоглядні питання. Відповідно й переклад творів такого мистецтва (есе, новел, романів) сприяє світоглядному діалогу народів і культур.

4. Констатуючи коректне, більше того, евристично продуктивне використання дисертанткою методології метаантропології, зокрема до проблеми подвійної ідентичності мігранта, хотілося б рекомендувати в подальших дослідженнях використати метаантропологічну концепцію світогляду, в координатах якої виділяється буденний, особистісний й філософський типи світогляду, які відповідають буденному, граничному й метаграничному буттю людини. Впевнений, що на цьому шляху авторку чекає багато творчих знахідок.

Висловлені зауваження і побажання не є визначальними і не зменшують загальну наукову новизну та практичну значимість результатів і не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Вважаю, що дисертаційна робота здобувача ступеня доктора філософії Терещенко Оксани Вікторівни на тему «Соціальна міграція як предмет філософського дослідження» виконана на достатньо високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності, є закінченим науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого

розв'язує наукове завдання, що має важливе значення для гуманітарних наук. Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п.6 – 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка Терещенко Оксана Вікторівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 033 – Філософія.

Офіційний опонент:

**член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу філософської антропології
Інституту філософії**

імені Григорія Сковороди НАН України

Назіп Хамітов

Підпис Назіпа Хамітова
засвідчую.
Учений секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України.
Р.В.Самчук Р.В.Самчук

